

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2024.19.318027>

УДК 94:323.17](477)(45)11:23

ON THE ISSUE OF DEFINING IDENTITIES IN HISTORICAL RETROSPECT

Nataliia Petrova

PhD (History), Associate Professor
Department of Archaeology, Ethnology and
World History

Odesa I. I. Mechnikov National University
2 Vsevolod Zmiienko St, Odesa, 65082,
Ukraine

ORCID iD:

<https://orcid.org/0000-0001-9536-4357>

E-mail: pani_natalka@ukr.net

Citation:

Petrova, N. (2024) On the issue of defining identities in historical retrospect, *Chornomors'ka mynuvshyna: transactions of Department of Cossack History in the South of Ukraine*, 19, pp. 108–116.

Submitted: 07.12.2024

Abstract

The article is devoted to identifying the main issues of defining identities in historical retrospect, which is extremely relevant, since identity as a social and cultural phenomenon is a key topic of scientific research, especially historical and archaeological research. The study of the identities of past societies requires an interdisciplinary approach that combines the analysis of material culture, written sources, and theoretical concepts. The article attempts to identify key issues and main approaches to reconstructing identities from archaeological materials and written evidence, as well as to identify the challenges faced by researchers. Identity is a fundamental concept in the social sciences and humanities. It encompasses the processes of self-awareness and self-determination, as well as the ways in which individuals and groups form and express their membership in particular social, cultural, ethnic, or other communities. The article examines identity as a complex and multifaceted phenomenon that is formed at the intersection of individual and collective factors, as well as its role in the modern world. Identity can be defined as an individual's or group's awareness of their own uniqueness and belonging, and can take different forms: personal identity, social identity, cultural identity. Identity as a product of interaction between an individual and society can be dynamic, changing depending on the social context or life circumstances.

For example, the processes of globalization and migration contribute to the emergence of multicultural identities, where individuals combine elements of different cultures. At the same time, in the context of social conflicts, identity can become the basis for division and confrontation.

Identity as a cultural phenomenon has a key aspect, as culture is one of the main factors in identity formation. Through language, symbols, rituals and traditions, individuals and groups express their cultural uniqueness. Cultural identity includes: language as the main means of communication and carrier of the cultural code; religion as a source of moral and ethical norms; symbols, such as national flags, coats of arms, clothing, music, and other attributes that define membership in a particular community.

Cultural identity is also an important aspect of national identity. At the state level, it is often used to create a sense of unity among citizens.

Identity is a key social and cultural phenomenon that affects all aspects of the lives of individuals and communities. Its formation depends on many factors, including social context, cultural traditions and historical events. In today's world, identity remains a dynamic and important tool to help people navigate the globalization and preserve cultural diversity.

Key words: *identity, archaeological sources, ethnic group, identity structure, local identity, Dzhuchi Ulus*

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Наталія Петрова

Кандидат історичних наук, доцент
Кафедри археології, етнології та всесвітньої історії
Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова
вул. Всеволода Змієнка, 2, Одеса, 65082,
Україна
ORCID iD:
<https://orcid.org/0000-0001-9536-4357>
E-mail: pani_natalka@ukr.net

Цитування:

Петрова Н. До питання визначення ідентичностей в історичній ретроспективі. *Чорноморська минушина*: зап. Від. історії козацтва на півдні України: зб. наук. праць/ за ред. В. А. Смолія. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2024. Вип. 19. С. 108–116.

Отримано: 07.12.2024
0,88 д.а.

Анотація

Стаття присвячена виокремленню основних аспектів визначення ідентичностей в історичній ретроспективі, що є надзвичайно актуальним, оскільки ідентичність як соціальний та культурний феномен є ключовою темою наукових досліджень, особливо історичних та археологічних. Дослідження ідентичностей минулих суспільств вимагає міждисциплінарного підходу, який об'єднує аналіз матеріальної культури, письмових джерел та теоретичних концепцій. У статті зроблено спробу визначити ключові питання та основні підходи до реконструкції ідентичностей за археологічними матеріалами та письмовими свідченнями, а також визначити виклики, з якими стикаються дослідники. Ідентичність є фундаментальним поняттям у соціальних і гуманітарних науках. Вона охоплює процеси самоусвідомлення та самовизначення, а також способи, якими індивіди і групи формують та виражають свою приналежність до певних соціальних, культурних, етнічних чи інших спільнот. У статті розглядається ідентичність як складний та багатограний феномен, який формується на перетині індивідуальних і колективних чинників, а також її роль у сучасному світі. Ідентичність можна визначити як усвідомлення індивідом або групою власної унікальності й приналежності, може мати різні форми: особиста ідентичність, соціальна ідентичність, культурна ідентичність.

Ідентичність як продукт взаємодії між індивідом і суспільством може бути динамічною, змінюючись залежно від соціального контексту або життєвих обставин. Наприклад, процеси глобалізації та міграції сприяють появі мультикультурних ідентичностей, де індивіди поєднують елементи різних культур. Водночас, у контексті соціальних конфліктів ідентичність може стати основою для поділу та протистояння. Ідентичність як культурний феномен має ключовий аспект, оскільки культура є одним із головних чинників формування ідентичності. Через мову, символи, обряди та традиції індивіди і групи виражають свою культурну унікальність.

Культурна ідентичність включає: мову — як основний засіб комунікації та носій культурного коду; релігію — як джерело моральних і етичних норм; символіку — наприклад, національні прапори, герби, одяг, музика та інші атрибути, які визначають належність до певної спільноти. Культурна ідентичність також є важливим аспектом національної ідентичності. На рівні держави вона часто використовується для формування почуття єдності серед громадян.

Ідентичність є ключовим соціальним і культурним феноменом, який впливає на всі аспекти життя індивідів і спільнот. Її формування залежить від безлічі чинників, включаючи соціальний контекст, культурні традиції та історичні події. У сучасному світі ідентичність залишається динамічним і важливим інструментом, який допомагає людям орієнтуватися в умовах глобалізації та збереження культурного різноманіття.

Ключові слова: ідентичність, археологічні джерела, етнічна група, структура ідентичностей, локальна ідентичність, Улус Джучі.

В дослідженні питання ідентичностей в історичній ретроспективі визначимо основні теоретичні підходи до визначення ідентичності як соціального та культурного феномену. Оскільки ідентичність є фундаментальним поняттям у соціальних і гуманітарних науках, цілком

обґрунтовано вона охоплює процеси самоусвідомлення та самовизначення, а також способи, якими індивіди і групи формують та виражають свою приналежність до певних соціальних, культурних, етнічних чи інших спільнот. Спробуємо розглянути ідентичність як складний та багатогранний феномен, що формується на перетині індивідуальних і колективних чинників, а також її роль у сучасному світі. Дослідження понять ідентичності є однією з важливих тем в сучасних наукових працях.

Вивченням питання ідентичностей в історичній ретроспективі займалися багато вчених, які представляли різні галузі гуманітарних наук, зокрема історії, соціології, антропології, культурології та філософії. Ось кілька ключових постатей і напрямів досліджень. Знаковою є збірка Еріка Гобсбаума і Теренса Рейнджера, що вивчали створення національних ідентичностей у праці «Винайдення традицій» (1983) [3], де аналізували, як традиції конструюються з метою формування національної самосвідомості, також варта уваги праця щодо теорії розвитку нації і націоналізму [4].

Не можна оминати увагою Бенедикта Андерсона, який у праці «Уявлені спільноти» (1983) розглядав нації як уявлені конструкції, що формуються завдяки спільним культурним наративам і засобам масової інформації [1]. Ключовими є дослідження Ентоні Сміта, що вивчав етнічні та національні ідентичності, поєднуючи історичний і соціологічний підходи, в праці «Національна ідентичність» (1991), аналізується зв'язок між етносом, історією та культурою [8].

Мішель Фуко прямо не писав про ідентичність, але його теорії влади, дискурсу і знання вплинули на сучасні дослідження ідентичностей, зокрема через концепції соціального конструювання. П'єр Бурдьє аналізував ідентичності через поняття «габітусу» та соціального простору, розглядаючи, як вони формуються в межах конкретного культурного і соціального контексту, Йоан Ассман розробив концепцію культурної пам'яті, пояснюючи, як колективна пам'ять формує ідентичність спільнот через передачу історичного досвіду. Ці дослідники зробили значний внесок у розуміння того, як ідентичності створюються, змінюються та впливають на історичний і соціальний розвиток.

Щодо поняття ідентичності в різних проявах. Козловець М. досліджував структуру та типи ідентичностей [5]. Тему концепту національної ідентичності в дослідженнях культури порушував Лисий І. [6]. Важливою темою є дослідження та визначення регіональних аспектів ідентичності, цими питаннями зокрема займались Андрущенко Т. [2], Нагорна Л. [7], Троян В. [9], а також Діас-Андреу Маргарита, Сем Люсі, Стаса Бабіч та Девід Н. Едвардс, які в своїй праці розглянули в контексті археології ідентичності ітання підходів до вивчення гендеру, віку, статусу, етнічності та релігії в історичній ретроспективі [10]. Важливим для визначення теоретичних та методологічних підходів є думки Губерта Е. висловлені в дослідженні, присвяченому проявам ідентичності у повсякденності [11]. Дослідження культурних маркерів порушували, зокрема Кнапс Ф. та Херрманн С. [12].

Отже, ідентичність можна визначити як усвідомлення індивідом або групою власної унікальності й приналежності. Вона включає уявлення про "Я" і "Ми", що формуються під впливом культурних, соціальних, політичних і історичних факторів. Ідентичність може мати різні форми: *особиста ідентичність* – пов'язана з індивідуальними рисами, цінностями, переживаннями та світоглядом; *соціальна ідентичність* – визначається належністю до певної соціальної групи (гендерної, етнічної, професійної тощо); *культурна ідентичність* – базується на спільних культурних традиціях, мові, релігії та історичній пам'яті.

Серед теоретичних підходів до вивчення ідентичностей визначимо основні. Соціально-конструктивістський підхід, який наголошує на тому, що ідентичність є результатом соціальної взаємодії та формується в процесі комунікації між індивідами та групами і є динамічною, змінюючись залежно від контексту. Наприклад, соціальні ролі, які виконує людина, впливають на її самовизначення та поведінку. Ключовим моментом цього підходу є те, що ідентичність не є вродженою чи статичною, а постійно конструюється у взаємодії з оточенням.

Есенціалістський підхід стверджує, що ідентичність має стабільну та незмінну основу, яка є частиною природи людини або групи. Цей підхід найчастіше використовується у вивченні

етнічної чи культурної ідентичності, де наголошується на спільних рисах, традиціях та цінностях, які передаються з покоління в покоління. Наприклад, мова чи релігія часто розглядаються як основоположні елементи, що визначають групову ідентичність.

Постмодерністський підхід зосереджується на плюралізмі та багатовимірності ідентичності. У цьому підході ідентичність розглядається як множинна та фрагментарна, що може включати суперечливі елементи. Постмодерністи наголошують на важливості індивідуального досвіду та суб'єктивності у формуванні ідентичності. У сучасному глобалізованому світі цей підхід пояснює, як люди поєднують елементи різних культур і традицій у своїй самосвідомості.

Інтеракціоністський підхід наголошує на ролі міжособистісної взаємодії у формуванні ідентичності. Ідентичність тут визначається через соціальні ролі, які індивід виконує у різних контекстах, і через очікування інших людей. Цей підхід є корисним для аналізу того, як людина адаптується до різних соціальних середовищ, приймаючи відповідні ролі.

Гендерний підхід акцентує увагу на ролі гендеру у формуванні ідентичності. Він досліджує, як культурні та соціальні норми визначають очікування стосовно чоловіків і жінок, а також як ці норми впливають на самовизначення індивідів. Гендерний підхід також розглядає можливість виходу за межі традиційних гендерних ролей і створення нових форм ідентичності.

Постколоніальний підхід аналізує вплив колоніалізму та імперіалізму на формування ідентичностей. Він зосереджується на взаємодії між домінуючими та підкореними культурами, розглядаючи процеси культурної гібридизації та збереження локальних ідентичностей в умовах глобалізації. Цей підхід важливий для розуміння, як історичні та політичні чинники впливають на сучасні ідентичності.

Когнітивний підхід розглядає ідентичність як частину когнітивного процесу, який включає сприйняття, пам'ять і мислення. У цьому контексті ідентичність є результатом того, як індивід організовує і інтерпретує інформацію про себе та світ навколо. Цей підхід дозволяє вивчати, як ідентичність формується на основі особистого досвіду та взаємодії з соціальним середовищем.

Ідентичність у соціальному вимірі розглядають як продукт взаємодії між індивідом і суспільством. Соціальні інститути, такі як сім'я, школа, релігійні організації та засоби масової інформації, відіграють ключову роль у формуванні ідентичності. Ідентичність може бути динамічною, змінюючись залежно від соціального контексту або життєвих обставин.

Наприклад, процес глобалізації та міграції сприяють появі мультикультурних ідентичностей, де індивіди поєднують елементи різних культур. Водночас, у контексті соціальних конфліктів ідентичність може стати основою для поділу та протистояння.

Розглядаючи ідентичність як культурний феномен треба враховувати що культура є одним із головних чинників формування ідентичності. Через мову, символи, обряди та традиції індивіди і групи виражають свою культурну унікальність. Культурна ідентичність включає: мову – як основний засіб комунікації та носій культурного коду; релігію — як джерело моральних і етичних норм; символіку — національні прапори, герби, одяг, музика та інші атрибути, які визначають належність до певної спільноти. Культурна ідентичність також є важливим аспектом національної ідентичності. На рівні держави вона часто використовується для формування почуття єдності серед громадян.

Сучасний світ характеризується швидкими змінами, які впливають на формування ідентичності. Серед головних викликів: глобалізація, що сприяє культурній уніфікації, але водночас загрожує зникненню локальних ідентичностей; інформаційні технології які змінюють способи взаємодії та самовираження, створюючи нові форми цифрової ідентичності; політичні конфлікти та війни що призводять до маніпуляції ідентичністю задля досягнення певних цілей. Попри ці виклики, ідентичність залишається важливим інструментом самовизначення і самореалізації, який дозволяє індивідам і групам адаптуватися до змін у сучасному суспільстві.

В контексті визначення теоретичних підходів до розуміння ідентичностей в історичній ретроспективі треба розглянути різні концепції чинників які мали або могли мати вплив на

формування/зміну ідентичностей. Наприклад, *концепція матеріальної культури як відображення ідентичності* є дуже важливою, оскільки матеріальна культура як комплекс у вигляді археологічних артефактів є основним джерелом інформації для археологів. Вироби (знаряддя праці, кераміка, прикраси, тощо), архітектурні споруди, поховальні комплекси та інші об'єкти несуть інформацію про соціальні, етнічні, релігійні та гендерні аспекти ідентичності. Наприклад, стилістичні особливості кераміки або специфіка поховальних обрядів можуть свідчити про етнічну приналежність чи соціальний статус. Проте інтерпретація матеріальної культури часто ускладнюється багатозначністю об'єктів. Один і той самий артефакт міг використовуватися різними групами з різною метою, що потребує обережності в висновках, що призводить до необхідності підтвердження деяких висновків та припущень писемними джерелами. Так ми виокремлюємо як один з інструментів розуміння ідентичностей *письмові джерела*, оскільки вони надають самовизначення груп або опис їхніх особливостей сторонніми спостерігачами (праці античних авторів, таких як Геродот або Тацит, інших містять цінну інформацію про етнічні групи, які не залишили власних письмових джерел).

Однак письмові джерела мають свої обмеження, оскільки вони часто є суб'єктивними, написаними з певної перспективи, що може викривлювати реальну картину. Крім того, археологічні дані не завжди корелюють із свідченнями письмових джерел, що створює додаткові виклики для дослідників. Так, постколоніальна теорія акцентує увагу на тому, як ідентичності конструюються через взаємодію між домінуючими та підкореними культурами. У контексті археології це дозволяє аналізувати вплив імперій або колоніальних структур на місцеві ідентичності. Наприклад, поширення римської культури в провінціях може бути інтерпретоване як приклад культурної гібридизації, а не простої асиміляції. Гендерна археологія зосереджується на ролі статі у формуванні ідентичностей. Вивчення поховань, артефактів, пов'язаних із побутом, та інші дані дозволяють реконструювати соціальні ролі чоловіків та жінок у різних культурах. Гендерний підхід також допомагає уникнути традиційних стереотипів, що домінували у ранніх археологічних дослідженнях. Реконструкція ідентичностей на основі археологічних та письмових джерел стикається з рядом викликів, серед яких: *багатозначність даних* (матеріальні та письмові джерела можуть мати різні інтерпретації залежно від контексту) та *суб'єктивність письмових джерел* (автори стародавніх текстів могли викривлювати реальні характеристики груп). Важливим аспектом є *інтеграція різних джерел*, тобто поєднання археологічних та письмових даних, що потребує розробки спільної методології, яка дозволить уникнути конфліктів між цими типами джерел.

Перспективи дослідження включають використання цифрових технологій, таких як GIS-системи для аналізу просторового розподілу артефактів, та міждисциплінарний підхід, що об'єднує археологію, антропологію, етнологію, соціологію та лінгвістику.

Дослідження ідентичностей минулих суспільств є складним, але надзвичайно важливим завданням. Використання різних теоретичних підходів та джерел дозволяє створити більш повну картину соціальних, етнічних та культурних аспектів ідентичності. Подальший розвиток методології та технологій сприятиме більш точній реконструкції минулого.

Якщо до прикладу спробувати розглянути питання регіональної ідентичності печенігів, торків та половців у XIII–XIV ст., то неодмінно вирішення питання має поєднати етнічну, політичну та соціокультурну історію степових кочових народів у добу пізнього середньовіччя. В контексті дослідження кочових народів у XIII–XIV ст. ключовим є монгольське завоювання, так у XIII ст. на землі колишніх кочових держав (зокрема половців) значно вплинула експансія Монгольської імперії, багато половців були знищені, частина стала васалами монголів, а інша частина мігрувала (наприклад, на території Угорщини, Візантії та Балкан). Відбувається зміна розселення, що призводить до того, що територія сучасної України, зокрема степова зона, зазнала значних змін у структурі населення, оскільки залишки печенігів, торків та половців змішувалися з місцевими осілими слов'янами, а також іншими народами, такими як алани та монголи. Це призводить до зміни ідентичності в регіоні: етнічна ідентичність зазнає змін унаслідок політичних змін і культурного синтезу: печеніги, торки та половці поступово втрачали окрему

ідентичність, змішуючись із місцевим населенням. В такий спосіб їх ідентичність набувала регіональних ознак, а також адаптувалася до місцевих умов.

Іншим фактором була інтеграція у руські князівства: багато торків і половців перейшли на службу до руських князів, деякі отримували землі для проживання в прикордонних регіонах (наприклад, на Київщині, Переяславщині та Поділлі), де їх використовували як прикордонні військові сили. Не можна оминати увагою релігійний фактор, оскільки значна частина цих народів прийняла християнство, що сприяло їхній інтеграції в місцеве населення. Всі ці процеси впливали на зміни ролей у політичній системі: у багатьох випадках печеніги, торки та половці діяли як військові підрозділи або васали для місцевих феодальних володарів. Наприклад, у Галицько-Волинському князівстві частина половців виконувала функції союзників у військових кампаніях. В Угорщині, де значна частина половців знайшла притулок після монгольської навали) вони стали важливим елементом місцевої військової системи. Їх поселення зберігали певну автономію. У XIII–XIV ст. культурний вплив степових народів відчувався в місцевій традиції, зокрема у військовій справі (наприклад, кіннота та тактика бою).

Зазначимо також, що елементи степової культури залишили свій слід у фольклорі, зокрема через згадки про половців у билинах та літературі Руси-України (Київської Русі). Літописи (зокрема руські) містять згадки про участь торків, половців та інших у військових кампаніях руських князів. Наприклад, вони згадуються як союзники або найманці у боротьбі з іншими державами чи внутрішніми ворогами. Регіональна ідентичність печенігів, торків і половців до XIII–XIV ст. значною мірою трансформувалася під впливом асиміляції та політичних змін. Вони стали частиною ширших соціально-етнічних спільнот, зберігши лише деякі елементи своєї унікальної культури в регіональному контексті.

Важливим є питання гендерної ідентичності та студій у контексті дослідження кочовиків Улусу Джучі на території українських степів, що є відносно новим напрямком досліджень, який аналізує питання ролі статі, гендерних відносин і соціальних структур у кочових суспільствах. Цей підхід дозволяє поглибити розуміння культури, економіки, політики та повсякденного життя кочовиків. Виокремимо деякі ключові аспекти цієї теми. Роль жінок у суспільстві Улусу Джучі, це соціальний статус жінок, оскільки у кочових суспільствах жінки мали відносно високий соціальний статус порівняно з осілими патріархальними суспільствами та відігравали важливу роль у родинному господарстві, оскільки забезпечували стабільність кочового способу життя, займалися вихованням дітей і підтриманням побуту. Жінки з родів знаті брали участь у дипломатичних місіях, особливо в шлюбній політиці. Наприклад, дочки й сестри монгольської або кипчацької знаті видавалися заміж для укладання політичних союзів. Важливою була воєнна роль, так, деякі джерела свідчать про те, що жінки могли брати участь у військових кампаніях, особливо якщо це стосувалося захисту родини або майна. Археологічні дослідження вказують на поховання жінок із зброєю, що підтверджує можливість їхнього залучення до бойових дій. Особливу роль мали вдови ханів чи вождів, які могли тимчасово перебирати на себе керування племенем до моменту обрання нового лідера.

Гендерні аспекти присутні в поховальній практиці, так поховання жінок, відомі з археологічних знахідок на території степу України (кургани Золотої Орди) свідчать про те, що поховання жінок могли бути досить багатими, зокрема з предметами побуту, прикрасами, інколи зі зброєю. Це вказує на високий статус певних жінок у суспільстві. Поховання дітей, які супроводжували жінок, свідчать про роль матері в суспільстві та її значущість у межах сімейної структури. Зображення гендерної ролі у похованнях підтверджується тим, що порівняння поховань чоловіків і жінок виявляє відмінності в ритуальних практиках. Наприклад, чоловіків зазвичай ховали зі зброєю, а жінок з предметами, пов'язаними з ремеслами чи домашнім побутом, але це не завжди було суворим правилом. Щодо шлюбу і родинних зв'язків Улусу Джучі, то можна зазначити, що шлюб був не тільки сімейною справою, а й політичним інструментом. Наприклад, історично шляхом шлюбів укладалися союзи між різними племенами чи групами. Жінки мали важливу роль у зміцненні соціальних зв'язків між спільнотами. Їхній статус значною мірою визначався не лише належністю до певного роду, але й через їхній внесок

у політичне чи економічне становище громади. У знатних родах поширеною була полігінія (наявність кількох дружин у чоловіка), що впливало на розподіл гендерних ролей. Головна дружина зазвичай мала більше прав і впливу в межах родини, включаючи виховання спадкоємців і керування майном.

Економічна роль жінок визначалася їхньою участю у господарстві: жінки відігравали ключову роль у підтримці кочового господарства, включаючи догляд за худобою, обробку шкіри, виготовлення одягу та юрт, а також підготовку їжі. Ці обов'язки були фундаментальними для виживання кочового суспільства. Деякі жінки брали участь у торгівлі, особливо в межах кочових караванних шляхів. Це могло включати обмін товарами, виготовленими власноруч (вовняні вироби, прикраси тощо).

Гендерна ідентичність у релігійних змінах відзначилась прийняттям ісламу в Улусі Джучі, що вплинуло на гендерні відносини. Іслам приніс нові уявлення про роль чоловіків і жінок у суспільстві, які поступово трансформували традиційні кочові уявлення. Водночас ісламізація часто узаконювала деякі аспекти традиційної гендерної ідентичності, наприклад полігінію або жіночу участь у господарстві. Натомість у дохристиянських і доісламських традиціях жінки часто виступали як носії магічних знань, що відображено у культурі «небесної матері» або шаманізмі. З прийняттям ісламу цей аспект витіснявся. Щодо стереотипів та гендерної репрезентації, відзначимо, що російська та європейська історіографія XIX ст. часто зображала жінок кочовиків як маргіналізованих і позбавлених прав. Однак сучасні дослідження вказують на значно ширший спектр їхньої участі в соціальних процесах. У фольклорі народів степу жінки часто зображуються як героїчні фігури або хранительки традицій. Це свідчить про значну роль жінок у формуванні культурної спадщини Улусу Джучі.

Гендерні студії дозволяють по-новому осмислити соціальні та культурні особливості кочовиків Улусу Джучі в українських степах. Жінки не лише підтримували повсякденний порядок у суспільстві, але й відігравали ключову роль у політиці, господарстві та духовному житті. Археологічні знахідки, писемні джерела та порівняльні дослідження допомагають розширити знання про ці аспекти, даючи змогу відновити багатогранний образ кочових суспільств.

Натомість маємо розуміти, що некоректне визначення, або спотворення ідентичності кочових народів Улусу Джучі (Золотої Орди) має кілька вимірів, що пов'язані з трансформаціями соціальних, політичних і культурних систем у контексті взаємодії із сусідніми народами, впливом ісламу, зміною політичної організації та історичною інтерпретацією. Наведемо приклади спотворення ідентичності. *Політичні та етнічні трансформації*, зокрема: злиття з осілими народами: кочовики Улусу Джучі (Золотої Орди), зокрема кипчаки, наймани, кангли, і частина половців, поступово асимілювалися з осілими народами (слов'янами, волзькими булгарами, угро-фінами). Унаслідок цього їх ідентичність часто змішувалася з етнічно-територіальною культурою сусідніх народів, і вони починали асоціюватися не як окрема етнічна група, а як частина загальної степової спільноти. Злиття з ісламською ідентичністю: прийняття ісламу в Улусі Джучі (особливо після правління хана Узбека) сприяло трансформації етнічної ідентичності. Кочовики перестали ототожнюватися зі своїми традиційними віруваннями, а їхня культурна ідентичність почала сприйматися через призму ісламської цивілізації.

Не можна оминати увагою колоніальний дискурс і переписування історії, зокрема у XVIII–XIX ст. історики Російської імперії часто представляли кочовиків Золотої Орди як «дику орду» або виключно агресивну силу. Ця інтерпретація спотворювала їхню політичну організацію, культуру та досягнення, роблячи акцент на руйнуванні, а не на внесках у міжкультурний обмін чи розвиток державності.

Окремим аспектом можна відзначити *демонізацію через літописи*, оскільки в руських літописах часто використовували стереотипи щодо «поганих ординців», що формувало спрощений і негативний образ. Це частково було наслідком прагнення підкреслити опозицію між християнським руським світом і кочовиками. Прийняття ісламу сприяло не лише релігійним змінам, а й спотворенню та забуттю давніх племінних ідентичностей. Наприклад, кипчаки та

наймани втратили свої язичницькі традиції, а їхні племінні назви часто замінювалися релігійними або соціальними назвами (мусульмани, улани тощо). Старі вірування та традиції кочовиків часто оголошували «невіглаством» або «варварством», через що зникали численні культурні особливості.

Окремо можна досліджувати питання етнічного поглинання та ребрендингу, зокрема «татари» як збірна назва: багато народів Улусу Джучі були асимільовані під єдиною етнімічною назвою «татари», яка не відображала реального етнічного розмаїття. Це значно спростило уявлення про складну мозаїку Улусу Джучі, що включала кипчаків, канглів, аланів, монголів, болгар та інші групи, але це питання потребує окремого дослідження.

Доля половців, половці (кипчаки), які складали значну частину населення Улусу Джучі, та в історіографії злилися з іншими народами, наприклад, у сучасній Україні та Казахстані кипчаки розглядаються як частина місцевих етногенезів, хоча їхня самостійна ідентичність часто залишається недооціненою.

Наведемо деякі історичні приклади трансформацій. *Альтернативні версії походження еліти*: монгольська знать Улусу Джучі поступово «кипчакизувалася», що призвело до того, що місцеві племена стали ототожнюватися з новими правителями. Це ускладнило розуміння їхнього реального походження, що можна побачити в прикладах змішування традицій кипчаків із монгольськими. *Зміна ідентичності ногайців*, які як народ сформувалися вже після розпаду Золотої Орди, але вони базувалися на етнічних уламках Улусу Джучі. Їх ідентичність спотворилася через змішування з іншими кочовими і осілими народами регіону. *Археологічний аспект культурної асиміляції*: археологічні знахідки часто свідчать про те, що кочовики адаптували елементи культури осілих народів. Наприклад, зміна традицій у поховальному обряді відображає поступову втрату племінних рис і перехід до нових релігійних практик. *Мовна асиміляція* відбувалася унаслідок контактів з осілими народами кочовики часто втрачали рідну мову. Наприклад, залишки кипчаків перейшли на татарську або казахську мови, що з часом стерло їхню первісну етнічну самобутність.

Спотворення ідентичності кочовиків Улусу Джучі є складним і багатошаровим процесом. Воно було зумовлене як внутрішніми трансформаціями (ісламізація, асиміляція), так і зовнішнім впливом (колоніальна історіографія, злиття з іншими народами). Багато етнічних груп Улусу Джучі втратили свою самобутність або були поглинуті новими політичними та культурними утвореннями.

Отже, ідентичність є ключовим соціальним і культурним феноменом, який в усі історичні часи впливає на всі аспекти життя індивідів і спільнот. Її формування залежить від безлічі чинників, включаючи соціальний контекст, культурні традиції та історичні події.

У сучасному світі ідентичність залишається динамічним і важливим інструментом, який допомагає людям орієнтуватися в умовах глобалізації та збереження культурного різноманіття. В історичній ретроспективі наприклад, зміни ідентичності є складним і багатошаровим процесом. Воно було зумовлене внутрішніми трансформаціями та зовнішнім впливом.

Процеси глобалізації та міграції сприяють появі ідентичностей з поєднанням елементів різних культур, разом з тим, у контексті соціальних та воєнних конфліктів ідентичність може стати основою для поділу та протистояння.

Ідентичність як культурний феномен має ключовий аспект: мова, символи, обряди та традиції формують ідентичність, так індивіди і групи виражають свою культурну унікальність. Культурна ідентичність є важливим аспектом національної ідентичності і саме вона на рівні держави часто використовується для формування почуття єдності серед громадян.

Джерела та літератури:

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Київ, 2001. 272 с.
2. Андрущенко Т. В. Регіональна ідентичність: зміст, типи та особливості формування. *Політикус*. Вип. 4. 2019. С. 93–97.

3. Винайдення традиції / За ред. Еріка Гобсбаума і Теренса Рейнджера / Пер. з англ. Микола Климчук. Київ: Ніка-Центр, 2005. 448 с.
4. Гобсбаум Е. Нації і націоналізм, починаючи з 1780 року: програма, міфи, реальність / Пер. з англ. та примітки Т. Корпала. Київ: Український Центр духовної культури, 2010. 288 с.
5. Козловець М. А. Ідентичність: поняття, структура і типи. *Вісник Житомирського державного університету*. Вип. 57. 2011. Філософські науки. С.3-9.
6. Лисий І. Концепт національної ідентичності в дослідженнях культури. *Мандрівець*. 2012. № 4. С. 76–78.
7. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПІЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 405 с.
8. Сміт Е. Національна ідентичність / З англ. пер. П. Тарашук. Київ: Основи, 1994. 224 с.
9. Троян В. Із досліджень формування регіональної ідентичності сучасної України. *Facta Simonidis*. 1. 5/2012. С. 58-65.
10. Diaz-Andreu M., Sam L., Stasa Babic & David N. E. *The Archaeology of Identity. Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*. London, 2005.
11. Hubert E. Figuring identity in everyday life. *Journal of Anthropological Archaeology*. 2016. № 44. P. 1–13.
12. Knaps F. & Herrmann, S. Analyzing Cultural Markers to Characterize Regional Identity for Rural Planning. *Rural Landscapes: Society, Environment, History*, 2018, №5(1): 1, pp. 1–15.

References:

1. Anderson, B. (2001) *Uviavlenni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pokhodzhennia y poshyrennia natsionalizmu*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Andrushchenko, T. V. (2019) *Rehionalna identychnist: zmist, typy ta osoblyvosti formuvannia. Politykus*. Vyp. 4. 2019. S. 93–97 [in Ukrainian].
3. *Vynaidennia tradytsii*. (2005) *Za red. Erika Hobsbauma i Terensa Reindzhera / Per. z anhl. Mykola Klymchuk*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
4. Hobsbaum, E. (2010) *Natsii i natsionalizm, pochynaiuchy z 1780 roku: prohrama, mify, realnist / Per. z anhl. ta prymitky T. Korpala*. Kyiv: Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury [in Ukrainian].
5. Kozlovets, M. A. (2011) *Identychnist: poniattia, struktura i typy. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu*. Vyp. 57. Filosofski nauky. S. 3–9 [in Ukrainian]
6. Lysyi, I. (2012) *Kontsept natsionalnoi identychnosti v doslidzhenniakh kultury. Mandrivets*. № 4. S. 76–78 [in Ukrainian].
7. Nahorna, L.P. (2008) *Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Smit, E. (1994) *Natsionalna identychnist / Z anhl. per. Petro Tarashchuk*. Kyiv: Osnovy, 1994. 224 s. [in Ukrainian].
9. Troian, V. (2012) *Iz doslidzen formuvannia rehionalnoi identychnosti suchasnoi Ukrainy. Facta Simonidis*. Vyp. 1. S. 58–65 [in Ukrainian].
10. Diaz-Andreu M., Sam L., Stasa B. & David N. E. (2005) *The Archaeology of Identity. Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion*. London [in English].
11. Hubert, E. (2016) *Figuring identity in everyday life. Journal of Anthropological Archaeology*. № 44. P. 1–13 [in English].
12. Knaps, F. & Herrmann, S. (2018) *Analyzing Cultural Markers to Characterize Regional Identity for Rural Planning. Rural Landscapes: Society, Environment, History*, 5(1): 1, 1–15. [in English].